

OBRAZ PRZESZŁOŚCI MALOWANY LITERACKIM PĘDZLEM KRASZEWSKIEGO

AGNIESZKA KLOC*

Pisarstwo historyczne Kraszewskiego było tematem wielu publikacji, które głównie koncentrowały się na przedstawieniu sposobu konstruowania narracji historycznej w określonych utworach. Już Wincenty Danek, twórca ośrodka badań nad pisarzem jako dokumentalistą, w swojej pracy oprócz ukazania koncepcji ideowych i artystycznych udowodnił, że w powieściach historycznych można odnaleźć elementy wszystkich ówczesnych ujęć historiozoficznych, przy jednoczesnym wykluczaniu się niektórych z nich w zależności od danego utworu¹. Świadczyło to o braku istnienia jednorodnej wizji dziejów narodowych w twórczości Kraszewskiego. Kolejną, ważną konkluzją wynikającą z jego pracy było stwierdzenie akcentujące fikcyjny charakter utworów historycznych Bolesławy jako *de facto* dzieł literackich. Z kolei późniejsi badacze, m.in.: Jerzy Jarowiecki, Bogumiła Kosmanowa skupili się na analizie jego teoretycznych założeń związanych z romansem historycznym, opisem powieści, czy krytyką zastosowanego warsztatu metodologicznego². Dodatkowo Maria Woźniakiewicz-Dziadosz dostrzegła elementy romantycznej historiozofii i koncepcji Lelewela, a także rolę chrześcijaństwa w wizji dziejów pisarza przy jednoczesnym uwzględnieniu jego zmienności w formułowaniu określonej ideologii w zależności od potrzeb³.

Przy rozpatrywaniu przedstawionego zagadnienia cenną pozycją jest także praca Tadeusza Budrewicza pt. *Kraszewski i świat historii*, stanowiąca zbiór studiów, których punktem odniesienia jest świadomość historiograficzna oraz historiozoficzna pisarza⁴.

Książka składa się z dwóch głównych partii zatytułowanych: *Miejsca i Dziejopisanie*. W części pierwszej, w początkowych rozdziałach *Miasto Biała Radziwiłłowska we wspomnieniach Kraszewskiego* oraz *Literackie obrazy Białej* autor monografii poprzez analizę tytułowej miejscowości w odniesieniu do perspektywy: biograficznej, językowej, autobiograficznej, historiograficznej oraz politycznej, prezentuje jej wieloaspektowość w powieściopisarstwie historycznym Bolesławy. W utworach będących w dużej mierze wspomnieniami (*Biała na Podlasiu*, *Romanów*, *Świsłocz*) Budrewicz dostrzega stałe komponenty stosowane przy opisie miasta w postaci motywów: zamku Radziwiłłów, wieży, słupa granicznego, a także szkoły oraz znalezionych na strychu książek, które z kolei stają się emblematami odzwierciedlającymi filozoficzne spojrzenie pisarza na proces rozkładu dawnego państwa polskiego. Ponadto autor wskazuje na potrójną segmentację szkicu *Biała na Podlasiu*, do której należą fragmenty: autobiograficzne, „uwyraźnione metatekstowo” oraz faktograficzne, przy zastosowaniu przez pamiętnikarza dystansu wobec źródeł. Dodatkowo zestawienie dwóch odmiennych wizji Białej: Kraszewskiego oraz Juliana Bartoszewicza pozwala na szczegółowe omówienie sposobów prezentowania miasta przez Bolesławitę w porównaniu z opinią historyka. Również, Budrewicz wskazuje, że wspomniana miejscowość wielokrotnie stawała się scenografią, często idealizowaną przez pisarza, w której osadzał on fabułę utworów, kreując przy tym obraz Białej na tle struktury społeczno-gospodarczej.

Analiza cyklu dzieł „radziwiłłowskich” oraz związanej z nimi koncentracji uwagi Kraszewskiego na postaci księcia Karola Radziwiłła „Panie Kochanku” została zawarta w rozdziale pt. *Radziwiłł, serdeczny a butny mąż bez głowy*. Na podstawie utworów: *Panie Kochanku*, *Na białskim*

* Agnieszka Kloc – doktorantka w Instytucie Historii UMCS w Lublinie.

¹ Zob. W. Danek, *Powieści historyczne Józefa Kraszewskiego*, Warszawa 1966.

² Zob. J. Jarowiecki, *O powieści historycznej Józefa Kraszewskiego*, Kraków 1991; B. Kosmanowa, *Kraszewski mniej znany. Studia i szkice*, Bydgoszcz 1998.

³ Za: M. Woźniakiewicz-Dziadosz, *Kraszewskiego wizje przeszłości i przyszłości*, Lublin 1997.

⁴ T. Budrewicz, *Kraszewski i świat historii: studia*, Kraków 2010.

zamku, *Grzechy hetmańskie*, *Saskie ostatki*, *Starosta warszawski*, *Radziwiłł w gościnie*, *Król w Nieświeżu*, *Papiery po Glince* ukazano sposób konstruowania wizerunku Radziwiłła, który miał łączyć się z klasycznym wzorcem Sarmaty, w celu podtrzymania polskiej świadomości narodowej.

Następnym etapem do pełniejszego poznania twórczości Bolesławity nie tylko jako pisarza beletrystycznego, ale również jako historyka posiadającego własny warsztat metodologiczny stanowi rozdział *Obrazy Wilna u Kraszewskiego – historyka i literata*. Zestawienie opinii badaczy literatury i historiografii pozwala dostrzec dokonujący się przełom w ocenie twórczości Bolesławity jako autora powieści historycznej oraz historyka postulującego, nowatorskie jak na ówczesne czasy, spojrzenie na dzieje przez pryzmat kultury oraz stosunków społecznych. Sposób widzenia miasta wiązał się z wpływem trzech elementów: biograficznego, historiozoficznego oraz działań kolekcjonerskich. Natomiast w dziejach Wilna można odnaleźć trzy fazy: wzrostu, rozkwitu oraz umierania, co łączyło się z historiozofią romantyczną. Zaś praca archiwalna oraz zabiegi dotyczące krytyki źródła wpływały bezpośrednio na formę narracji historycznej.

Z kolei w rozdziale *Podróż króla Stanisława Augusta do Kaniowa* zaprezentowane zostało stanowisko Kraszewskiego wraz z jego oceną historiograficznego przedstawienia podróży kaniowskiej. Za podstawę swoich rozważań uznał zbiorowości i instytucje, co przejawiało się w takich powieściach, jak: *Diabeł. Powieść z czasów Stanisława Augusta* oraz *Król i bondarywna. Powieść historyczna*. Analizując adaptowane przez pisarza opinie historyczne dotyczące zjazdu w Kaniowie, Budrewicz wskazuje, że głównym źródłem ich kształtowania były zarówno poglądy Lelewela, jak również próby samodzielnego przeprowadzenia badań źródłowych, zwłaszcza dotyczących relacji pamiętnikarskich.

Druga część monografii, oprócz próby odtworzenia poglądów historiozoficznych Kraszewskiego, stanowi również prezentację ewolucji jaka dokonała się w kreowaniu obrazów przeszłości. *Kronika upadku państwa i odrodzenia narodu* jest rozdziałem ukazującym sposób podchodzenia Bolesławity do krytyki źródeł historycznych. Ponadto, Budrewicz poddając analizie m.in. *Polskę w czasie trzech rozbiorów 1772–1799*, rekonstruuje światopogląd polityczny pisarza odnoszący się do opisywanego okresu. Jednocześnie przywołuje poglądy ówczesnych historyków, które miały wpływ na postrzeganie przeszłości przez Kraszewskiego. Z kolei za nadrzędne aspiracje Bolesławity przy „odtworzeniu” dziejów uznaje jego dążenia do podtrzymania jedności narodowej oraz propagowanie haseł umacniania ekonomiki kraju przez pracę organiczną. Toteż autor podkreśla, że *Polska w czasie trzech rozbiorów* stanowi traktat polityczno-moralny, wskazujący na „wewnętrzny proces odnowy państwa”, który poprzedzał wystąpienie z taką tezą historyka Tadeusza Korzona. Odwołując się do kompozycji tomów dzieła Budrewicz porównuje go z trzyaktowym dramatem, gdzie „każdy akt to kolejny rozbiór”. Dodatkowo wskazuje na charakterystyczne informacje odnoszące się do uwidocznienia osoby Bolesławity w samej narracji. Ponadto, wyróżnia płaszczyzny, na których zachodzi wartościowanie: pole znaków graficznych, ironii, specjalistycznego wywodu oraz przekonań ideowo-politycznych.

Nawiązanie do kolejnego utworu (*Wizerunki książąt i królów polskich*) dotyczącego historii Polski następuje w rozdziale *O poczcie władców*. Autor książki wskazuje, że Kraszewski podczas pisania *Wizerunków*... wykorzystywał przede wszystkim poczet J. Bartoszewicza i A. Lessera, dostrzega jednocześnie możliwość nawiązania przez pisarza do pracy Lelewela: *Grobowce królów polskich pomniki*. Poddając krytyce także kompozycję dzieła Bolesławity, Budrewicz tłumaczy zachwianie proporcjonalności jego rozdziałów trzema rodzajami amplifikacji: opis marginalnych postaci, przedstawienie aspektów obyczajowo-kulturalnych oraz rejestr warsztatowych zestawień. Władcy w koncepcji twórczej Kraszewskiego mieli stanowić uosobienie dziejowych etapów rozwoju procesu historycznego, widzianych z perspektywy polskiej kultury. Natomiast poczet analizowany jako całość: „Był rodzajem meandrowania między historią personalną a historią kultury, badaniem a popularyzowaniem, historiografią a literaturą i sztuką” (s. 196).

W kolejnym rozdziale *Zagadnienie codzienności w pomysłach historiograficznych Kraszewskiego* autor monografii poddaje krytyce tezę Stefana Wrzoska, który stwierdził, że w pisarstwie

historycznym Bolesławity można odnaleźć elementy świadczące o jego prekursorskim spojrzeniu na historię, które współcześnie nosi miano *social science history*⁵. Budrewicz podkreśla, że Kraszewskiego można uznać raczej za historyka kultury i obyczajów. Świadczy o tym realizacja zagadnienia „historii życia codziennego”⁶ w jego twórczości – jako elementu reporterskiego, wyznacznika selekcji i edytorstwa źródeł historycznych, zainteresowania muzealnictwem oraz jako „tło” stanowiące nieodłączny komponent statycznego „obrazu” historycznego. Zatem Bolesławita cel swojej pracy widział przede wszystkim w popularyzowaniu źródeł oraz tworzeniu najbardziej komplementarnego obrazu kultury, nawet za cenę odejścia od wierności przekazu. Dodatkowo autor książki, stosując szerszą perspektywę analizy, udowadnia, że kategoria „historii życia codziennego” stanowiła integralną część światopoglądu pisarza. Wytywała ona z uznawanej przez niego idei postępu, przejawiającej się w kumulacji osiągnięć ludzkości w wyniku przeobrażeń materii i ducha ludzkiego.

W rozdziale zatytułowanym *Pojęcia „Europa” i „europejski” w korespondencjach Kraszewskiego do prasy warszawskiej (okres drezdeński)* zostają wyróżnione czynniki determinujące sposób postrzegania świata przez pisarza, do których można zaliczyć: dzieciństwo spędzone na wsi, szlacheckie pochodzenie, a także adaptację i unifikację cech kultury kresowej, polskiej oraz słowiańskiej – w znaczeniu europejskiej. Dzięki przeprowadzonej przez autora analizie *Wieczorów drezdeńskich* zostaje odtworzona wizja Starożytności podczas emigracyjnego okresu pisarza, gdzie „Europę postrzegał wówczas jako wieżę Babel wypełnioną obcymi sobie i nie rozumiejącymi się ludźmi” (s. 226). Ponadto wyraźnie zarysowywał on dwie, odmienne i przeciwstawne części świata: wschodnią (słowiańska Europa Wschodnia i Zachodnia), charakteryzującą się duchowością i moralnością oraz zachodnią (Ameryka) – zmaterializowaną.

Książka Budrewicza prezentuje nowatorskie spojrzenie na twórczość historiograficzną Kraszewskiego, będącą w dużej mierze prekursorstwem współczesnej historii kultury, przy szczególnie interesującej prezentacji stanowiska pisarza wobec „historii życia codziennego”. Ponadto autor w badaniach nad danymi zagadnieniami podejmuje wielopłaszczyznową analizę określonych utworów, obejmującą aspekty biograficzne, polityczne, filozoficzne, ideologiczne etc., która umożliwia spojrzenie na dany problem z wielu perspektyw oraz wyciągnięcie oryginalnych wniosków. Pomimo autonomiczności poszczególnych rozdziałów książki, można odnaleźć dwie, najbardziej zarysowane przez autora wizje historii dziejów reprezentowane przez Kraszewskiego: przez pryzmat historiozofii romantycznej oraz, co ciekawsze, z perspektywy polskiej kultury, gdzie koronowane głowy miały stanowić personifikację kolejnych etapów procesu historycznego. Ponadto książka stanowi próbę wyjścia naprzeciw nowemu, naukowemu podejściu do dzieła literackiego jako źródła będącego nośnikiem faktów historycznych.

⁵ Współcześnie w polskiej literaturze naukowej przyjmuje się, że *social science history* związana jest raczej z określonym podejściem metodologicznym historyka do badanej przeszłości (świadome wykorzystanie teorii zaczerpniętych z innych nauk społecznych) niż konkretnym zakresem tematycznym. J. P o m o r s k i, *Historyk i metodologia*, Lublin 1991, s. 68–73.

⁶ Według nowszych założeń historiografii do kategorii *życia codziennego* oprócz materialnych elementów codzienności, tj.: pożywienia, przedmiotów codziennego użytku, etc., zalicza się również „duchowy” aspekt realiów życia („życie rodzinne, obszar pracy i wypoczynku, świat pojęć i wyobrażeń indywidualnych i grupowych”. M. B o g u c k a, *Życie codzienne – spory wokół profilu badań i definicji*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1996, nr 3, s. 252; T. S z a r o t a, *Życie codzienne – temat badawczy czy tylko popularyzacja?*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1996, nr 3, s. 244–245.